

KOZINSKI

Od onih strašnih dana hiljadu devetstotina četrdeset prve i četrdeset i druge godine prošlo je mnogo, prošlo je više od pola veka i sada se niko više ni ne seća porodice Kozinski. Sećam ih se ja i osećam potrebu da zabeležim njihova imena i njihove sudbine, neobične i strašne sudbine jedne jevrejske porodice koja je uspela da pobegne od ludila i strahota komunističke revolucije u Rusiji ali nije uspela da izbegne odluci nacista da svet *očiste* od Jevreja. Kozinskih više nema, nema ni njihovih grobova, pa neka ove beleške, moja sećanja na njih, budu neka vrsta kenotafa*¹ toj dobroj i skladnoj porodici pobijenoj samo zato što je negde bilo upisano da pripadaju drugoj veri.

Ova sećanja na Kozinskove ne bi bila potpuna kada bih beležio samo ono što ja pamtim. Dopuniću ih i podacima do kojih sam došao posrednim putem. Najviše od toga zabeleženo je u "Dnevniku Ženje Kozinskog"*² dragocenom svedočanstvu koje je, po Ženjinoj smrti, u najtežim ratnim danima, sačuvao Sima Karaoglanović i kasnije obradio za štampu. Neke podatke sam našao u jednom feljtonu iz Politike*³ a ponešto i u knjizi Ota Bihaljija "Do viđenja u oktobru"*⁴. Naravno, dosta toga sam posle Drugog svetskog rata, saznao iz kazivanja moje majke, od bračnog para Kompanjec, a i od Irine, bivše supruge Jevseja Kozinskog, koja se odmah po završetku tog nesretnog rata, jedno vreme dopisivala sa nama.

U prvo vreme sam se bojavao da će se ovo što pišem, najvećim delom svoditi na prepisivanje onog što je Ženja Kozinski u svom dnevniku već napisao, ali sam posle shvatio da upravo i jedino na taj način mogu da zabeležim podatke koji se mogu smatrati autentičnim.

* * *

Doktor Jevsej Abramovič Kozinski je 1912. godine napustio Rusiju i kao lekar, dobrovoljac, otišao u Srbiju, prošao je Albansku golgotu i vrativši se sa srpskom vojskom u Srbiju, tu i ostao. Moj otac se sa njim upoznao na Solunskom frontu. Družili su se njih dvojica tih ratnih godina i nastavili da se druže po završetku Prvog svetskog rata, jer moj otac, iako levičar, nije želeo da se vrati u rodni Tiflis. Ostao je u Beogradu u koji je, po proboju Solunskog fronta, sa srpskom vojskom stigao. Jedno vreme je i stanovao kod Jevseja, negde na Gundulićevom vencu.

Jevsej se oženio ruskinjom Irinom, jednom od najlepših žena u tadašnjem Beogradu, ženom koja je pored izvanredne lepote bila i izuzetno pametna i obrazovana. Moj otac je u njihovoj blizini, takođe na Gundulićevom Vencu, kupio plac i 1927. godine sazeo kuću. Planove za tu kuću potpisao je Jakov Abramović Kozinski, Jevsejev brat koji je već tada, kao građevinski inženjer, imao ovlašćenje da potpisuje projekte. Taj projekat je, nekim čudom, sačuvan i to je, koliko znam, jedini sačuvan dokument na kome se nalazi svojeručni potpis Jakova Abramoviča.

Odmah posle Drugog svetskog rata, Jevsej je jedno vreme bio upravnik bolnice (ili nekog odeljenja bolnice) za duševne bolesti na Guberevcu (danas bolnica Dr Laza Lazarević). Oženjen Irinom imao je ćerku Nađu*⁵ koju je, kad se, razveo od Irine, dao u neki internat, čini mi se u Vršcu. Mislim da se, po razvodu, preselio negde u Dušanovu ulicu, a Irina u jedan lep i luksuzan stan u palati Anker, do zgrade u kojoj je nekada bila redakcija lista "Borba". Naravno, razveden, našao je, kako se to nekada zvalo, domaćicu, ženu skromnijih materijalnih mogućnosti, ženu koja se nastanila kod njega starajući se o njegovom rublju, njegovoj ishrani i – bolje da ne ulazimo baš u sve detalje... Hiljadu devet stotina trideset i sedme ili trideset i

*¹ Kenotaf (grč. *kenos* – prazan + *tafos* – grob) simboličan grob podignut kao uspomena na pokojnika čije se telo nalazi drugde.

*² *Dnevnik Ženje Kozinskog*, Svedočanstva, Beograd, 1961.

*³ Pukovnik Mihailo Rašić: *Brodolom 15.000 interniraca*, Politika, 28. februar 1977.

*⁴ Prosveta, Beograd, 1947.

*⁵ Nađa (Nađinka) Kozinski.

osme, posle lake večere i popijene šoljice crne kafe, iznenada je umro. Nagadalo se tada da mu je njegova domaćica, u kafu sipala arsenik ili neko drugo brzoubijajuće sredstvo i da je na taj način pribavila sebi stan i imovinu koju je Jevsej imao. Dokaza za to nije bilo...

Kod Jevsejevog brata, Jakova Abramovića otac me je često vodio. Živelu su u jednoj lepoj kući na Kotež Neimaru, na uglu Čuburske i Dubljanske. Supruga Jakova Abramovića, takođe Ruskinja, bila je lekar ali se svojom strukom nije bavila. Imali su dva sina, Ženju*⁶ i nešto mlađeg Devika*⁷.

Sećam se prazničnih ručkova u njihovoj kući, jeli smo boršč i neka, za mene neobična, ruska ili jevrejska jela, oni su govorili ruski i ja sam, slušajući ih, taj jezik vrlo brzo naučio. Naučio da govorim zapravo nisam, ali sam sve razumeo i to mi je, kasnije u životu, koristilo. Ponekad su prelazili na francuski, a to je bilo kada su govorili o stvarima koje ja nisam morao čuti.

Ponekad im je dolazila i Nađa, simpatična i vesela devojkica sa beretkom na kojoj su bile oznake ruskog internata u Beloj Crkvi u kojoj je išla.

Sećam se njihove velike trpezarije, pamtim radni kabinet gospodina Kozinskog, a nejasno se sećam i sobe u potkrovlju te kuće. Ženja je u toj sobi imao sto za crtanje, a na njegovom krevetu je obično ležala gitara. Ponekad je, posle ručka, svirao pevajući stare ruske pesme. Sobu njegovog šesta i po godina mlađeg brata, ne pamtim. U nevelikom ali lepom vrtu koji je okružavao kuću, nalazila se i garaža u kojoj je, pored njihovog automobila bio i Ženin motocikl. Dobro sam zapamtio neke starinske fotografije koje su, na jednom zidu njihove trpezarije visile, a naročito jednu, pomalo čudnu, na kojoj se vide Jakob Abramović i njegova supruga. On na leđima nosi Ženju, a ona Devika. Objasnili su mi da su se tako slikali čim su stigli u Beograd, u želji da zabeleže kako su, bežeći iz Rusije, nosili svoju decu.

* * *

Kozinski su poreklom iz Rusije. Njih su u našu zemlju donela zbivanja Prvog svetskog rata i haos Oktobarske revolucije, dva krupna istorijska događaja koji su potresli ceo svet, događaja čije su se posledice osećale kroz čitav dvadeseti vek.

U svom dnevniku, Ženja je pisao o svom poreklu:

"O pradedi, Davidu Kozinskom, slušao sam više puta. Bio je rodom iz sela Košina, blizu Kijeva. Govorilo se da je talentovan čovek neobičnih trgovačkih sposobnosti. Stekao je za života veliko bogatstvo: nekoliko šećerana, ciglana i šta ti ja sve znam. Iako nepismen, imao je u glavi čitavo knjigovodstvo svih svojih preduzeća i nikad nije ni za paru pogrešio. Svoje ogromno imanje podelio je pred smrt svojim sinovima..."

U nastavku Ženja govori i o svom dedi i babi:

"Deda Abram je, iako je dobio samo nezanatlan deo imanja, ostao veoma bogat. Pred rat je bio predsednik upravnog odbora nekakve banke, imao je masu akcija i kućerinu u centru Kijeva. Kućerina je izlazila na tri ulice i ja sam je iz srca mrzeo. U predgrađu Kurenjovka imao je vilu sa velikim parkom i ciglanu. Od svog oca deda nije nasledio preduzetan duh i nije uspeo da poveća svoj imetak. Naprotiv, imanje je postepeno propadalo. Sin bogataša nije umeo da štedi(...). Baba je veći deo života provodila u inostranstvu, po raznim Karlsbadima, Francesbadima i drugim banjama..."

(...) Sećam se ogromnog dedinog stana. Veliki salon u stilu 'Luj XIV', svilom tapetirane polufotelje i fotelje. U jednom uglu koncertni klavir. Trpazarija, polumračna u popodnevnim časovima, pružala je mnogo mogućnosti za sanjarenje..."

U dnevniku Ženja govori i o svojim roditeljima:

"Otac je bio četvrti sin u svojoj porodici. Od malih nogu bio je ozbiljan, miran i povučen. Odrastao je pod senkom raznih profesora, guvernanti, bona i sobarica. Po dedinoj se kući uvek muvala sva sila raznih

*⁶ Evgenij "Ženja" Kozinski, njihov stariji sin. Rođen je 1912. ili 1913. godine u Rusiji.

*⁷ David "Devik" Kozinski.

vaspitača i posluge jer je deda imao sedmoro dece. Gimnaziju je svršio kao odlikaš – dobio je zlatnu medalju. Bolešljiv, uvek se nešto žalio. Pet puta je kao dečak operisan od zapalenja srednjeg uva. Kao odlikaš primljen je na Kijevski univerzitet. Izabrao je prirodne nauke. Demonstracije i neredi na univerzitetu ometali su redovnu nastavu. Deda i baka su se uplašili pa su ga poslali u Minhen.

U Minhenu je neko vreme slušao nastavu iz prirodnih nauka a onda je prešao na tehniku. (...)

(...)Majčin je život bio interesantan ali težak. Otac joj je bio bogat trgovac iz Hersona. Majku je rano izgubila. Odrasla je među braćom. Mladi studenti živeli su u duhu vremena, "odlazili su u narod", učestvovali su u štrajkovima zajedno sa fabričkim radnicima koji su radili u preduzećima prijatelja njihovog oca, demonstrirali su. Odlazili na tajne sastanke. Sve je to na majku jako uticalo. Oslobođena rano roditeljske stege postala je samostalna, naučila je da se u postupcima opredeljuje samo po svojoj volji. Kad je završila gimnaziju poslala je na studije. Nije želela da čitavog života bude materijalno zavisna. Na univerzitetima je u to vreme postavljen 'numerus klauzus' za Jevreje. Samo su najbolji upisivani.

Odbili su je. Ona je ovo primila mirno. Studiraće u inostranstvu. Krenula je u Švajcarsku, u Bern. Upisala se na medicinski fakultet. Izbor nije bio težak. Dvojica starije braće već su lekari. Udaja ne dolazi u obzir. Treba ostati slobodna.

Život je lep. Švajcarska je divna. Sve treba videti. Ništa se ne sme propustiti. Penje se na glečere, skuplja alpske ruže i 'edelvajse'. Vozi se čamcem po jezeru.

Okolne zemlje je magnetski privlače. Živi neko vreme u 'Lago Mađore'. Odlazi u Milano da u Skali sluša Šaljpina. Prepuna je života, radosna i lepa.

Ne propušta da vidi Nemačku: Berlin, Lajpcig, Minhen – u Minhenu pinakoteku...

U pinakoteci se upoznala sa grupom ruskih studenata. Izlazi zajedno sa njima.

U Bernu očekuje nekoliko meseci. Čutljivom, bubuljičavom mladiću dugo vremena je potrebno da se odluči da napiše nekoliko reči, da se kroz taj smušeni tekst oseti ljubav.

Zavoleli su se kroz pisma. 'Ne pomišljam na brak. Razmisliću kada završim studije? U drugom pismu je stajalo: 'Znaj, budem li u braku osetila poteškoće, ostaviću te'.

Studije su završene. Ali u Rusiji ne priznaju strane diplome. Potrebno je još dve godine provesti na fakultetu. Majčina svojeglavost dolazi do izražaja: zašto sedeti u Petrogradu ili Moskvi? Treba otići u Sibir. U Tomsku je odličan medicinski fakultet.

Dve godine su prohujale. Vratila se na svadbu. Izgleda da joj u braku nije bilo teško. Oca nije nikada ostavljala.

Radila je u bolnici. Žene su u Rusiji tek sticale nekakva prava, počele da se bave poslovima koji su bili rezervisani samo za muškarce. Zarađivala je. Od svog oca nije nasledila veštinu rukovanja novcem. Plata je odlazila na servise, na zavese, na haljine, na razne drangulije. Slala je bratu koji je emigrirao u Nemačku. Nikom nije dozvoljavala 'da se meša u njene stvari'. Samovoljna je, plaha i tvrdoglava..

Pred kraj Prvog svetskog rata rad u bolnici postao je vanredno težak. Prepune operacione sale, gnojne rane, otečeni ljudski udovi i krv, krv, krv. S muškarcima je još išlo nekako. Ali su u bolnicu počele da pristižu žene-vojnici. One su donele svoje rane i histeriju. Bolnica kao da je i sama uzdisala u grčevima parenja – svuda su hripali bolesni unakaženi ljudi."

*Ženja je opisivao i vreme revolucije. Bilo je to vreme kada su se crveni i beli međusobno ubijali i kada su i jedni i drugi pljačkali i silovali*⁸ pa je ta "revolucija", posmatrana sa izvesne vremenske distance bila daleko od nekog "narodnog pokreta za društvenim reformama". Obični građani bili su izloženi teroru naoružanih bandita koji su, u ime neke ideje, činili zlodela, pa nije ni čudo da su, pored belih gubitnika i mnogi obični građani tadašnje Rusije bežali iz zemlje:*

"... Nastao je kaos. Na vlasti su se menjali 'beli', 'crveni', 'žuti', 'zeleni', 'crni'. Svaka armija koja bi došla u grad proludovala bi u njemu po nekoliko dana. Osamnaest armija se promenilo – osamnaest strahovanja za osamnaest meseci...

*⁸ Ovo je vreme izuzetno dobro i istinito opisao Isak Babelj u knjizi "Crvena konjica".

"... Mama me je držala za ruku. Sada me je ona izvodila u šetnje. Imala je na sebi divnu astrahansku bundu. Iznenada, primetili smo da nas prate dva vojnika divljeg izgleda, do zuba naoružani, opasani redenicima, okićeni bombama. Požurili smo kući. Bili smo presrećni kad smo stigli. Nije prošlo ni dva minuta a sa vrata se začulo uporno zvonjenje. U predsoblje su upali naši ulični poznanici:

– Pretres! Tražimo oružje.

Uzimaju ključeve. Polaze pravo u spavaću sobu. Zadržali su se vrlo kratko. Vraćaju se.

Jednom, iznad jake od šinjela, viri kragna mamine astrahanske bunde. I drugi je nenadano odebljao. Mašu isukanim sabljama. Psuju.

*Vremena su postala sve mračnija, sve strašnija. Šetam s mamom. Ulicom grmi kolona kamiona. Pretrpani su golim leševima. Vise nečije bele, nemoćne ruke. Priča se da je to delo neke tajanstvene organizacije. Sve češće u razgovorima koje čujem u kući pominje se čudna reč – čeka*⁹*

U sećanju mi je ostao i jedan događaj iz perioda kada smo živeli u dedinoj vili. Kuća se nalazila prekoputa bivše dedine ciglane. Bilo nam je hladno pa smo tata i ja pošli u napuštenu fabriku i pokupili nešto dasaka i oblica za loženje. Uskoro se u kući pojavio policajac. Oduzeo nam je gorivo i još nas je nazvao lopovima. "Krademo? Pa to je dedina ciglana. Skoro svi iz naše ulice greju se daskama i oblicama s nje. Zašto i mi ne možemo?"...

"... Jednog dana stiglo je pismo tatinog brata Jevseja. On je kao lekar dobrovoljac, otišao u Srbiju 1912. godine. Trag mu se davno zameo. Svi su smatrali da je poginuo u ratu, da je nestao. I eto, sada je pisao. Oženio se. Dobro mu je. Piše da – hrani kućku kolačima. Kako je to smešno. A mi ni hleba nemamo.

U porodici počinje da sazreva misao. Treba bežati. Mati se javlja kao lekar. Moli za mesto u malom mestu, Slavuti, izgubljenom u borovim šumama. Mesto je pogranično, zabačeno, ali u njemu je sanatorijum za tuberkulozne. Kao razlog navodi da su joj deca mala, slaba. Stari prijatelji iz bolnice pomažu. Ostaje da se stvar uredi u nadležstvima. Slavuta je toliko "bogu iza leđa" da nadležni ne stavljaju nikakav prigovor. Potpisuju.

Otac moli odsustvo iz fabrike. Da isprati ženu i decu. Prodaju se ostaci nameštaja i svega što nije najnužnije. Ispod ruke se kupuje zlato, dolari, funte. Pod svako dugme se ušiva zlatnik, burma ili prsten. Deo nakita koji je otac primio posle dedine smrti predstavlja čitavo bogatstvo.

Naš stan – furgon – pregradom je podeljen u dva odeljenja. Imamo sto, stolice, peć i dušeke za spavanje. Put nije tako dalek, ali vozovi idu sporo, obilaze, čekaju na stanicama. Nekoliko stotina kilometara prevalljuje se tek za petnaestak dana. Tako je bilo u Kazatinu. Obilazimo ogromne stanične zgrade. Skupljamo materijal za loženje. Sve je ovde zagađeno, prljavo. Nekad impozantna staklena kupola leži sva u komadima. Po podovima gomile maltera, srče, đubreta i raznih otpadaka. Sveži tragovi građanskog rata.

Na jednoj stanici upadaju u naš vagon dvojica u kožnim odelima, opasani redenicima. Crvene petokrake na kapama. Železnička "čeka". Na kraju nam saopštavaju da će dalje putovati s nama. To je dobro. Imaćemo zaštitu.

Mati sprema samovar. Da počasti drage goste. Samovar je spakovan u staroj kutiji za šešire. A u duplom dnu kutije skriveno je naše bogatstvo – dolari i funte.

Sastanak s predstavnicima Čeke uvek donosi nemir. Majčini pokreti su nespretni. Jedan udarac kutijom i slabo pričvršćeno dno otpada. Raznobojni rubovi novčanica radoznalo vire iz procepa. Roditelji obamiru. Traje to čitavu večnost, dok mati skutovima haljine, sva crvena, uspeva da zakloni izdajničku kutiju, dok prebledeli otac započinje razgovor.

Ništa nisu primetili. Samovar je, najzad, počeo da prede. Čaj je gotov. Mati poslužuje.

– Izvolite gospodo.

– Nema više gospode, – obrecnu se na nju stariji. – Dosta su nam gospoda pila krv.

– Pusti, – stišava ga mlađi, – Ti ljudi su stotinama godina tako govorili. Ne mogu se, valjda, preko noći odvići.

^{*9} ČK – skraćenica za Sverusku izvanrednu komisiju – borbeni organ revolucije.

Putovali su u našem vagonu skoro do kraja. Sišli su tek u Šipjatovki. Po nekoliko puta dnevno vršili su racije po vagonima. Hapsili su špekulante i sumnjiva lica. Po završenom poslu vraćali su se nama, pili čaj i pričali priče o buržujima.

- Pokušavaju da kidnu u inostranstvo.*
- Neće ga, vala, majčin sine.*
- Zato smo mi ovde.*
- Ako nama promakne, čeka ga straža na granici.*
- Ni igla se ne može provući*

Mati i otac sede, slušaju i strahuju. Da li ih sprovodnici provociraju? Možda žele da ih iskušaju?

Slavuta je mesto na samoj granici, svega dvadesetak kilometara povučena.

Samo što smo se smestili, došao jedan seljak u vojničkoj kapi, sa pištoljem za pojasom. Stao je nasred sobe, glupavo se smeškajući:

- Zdravo doktorice.*
- Zdravo, Šta hoćeš?*
- Ništa.*
- Pa dobro, šta hoćeš?*
- Ama ima da pazim na tebe.*
- Kako da paziš?*
- Tako, da ne pobegneš.*

Otac i majka su se zgledali. Stvar je postajala ozbiljna, izgleda da preći granicu zaista nije lako.

- Dobro brate, pazi – rekla je kiselo mati.*
- Dabome da ću paziti. Tu sam ja, prekoputa.*

Otada je svake večeri dolazio k nama. Upravo zadržavao se na vratima, gledao nas je kao da nas prebrojava i glupo se smeškao. Odlazio bi bez ijedne reči.

Otac je vodio gazdinstvo. Ja sam mu pomagao. Mati je po ceo dan u bolnici.

Jednog prepodneva otac je sve naše stvari potrpao u džakove. Po podne mati nije otišla na posao. Oko četiri časa kao da je oluja otvorila trošnu dvorišnu kapiju. Podivljali konji, upregnuti u laka seljačka kola, uleteli su u dvorište, načinili poveći krug i stali kao ukopani. Neki nepoznati ljudi, koji su se odjednom stvorili u kući, izvežbanim pokretima ubacivali su spremljene džakove na kola. Otac i mati, obučeni kao za šetnju, izveli su nas dvojicu, malog brata i mene.

U dvorištu stoji sused – komunista. Podbočio se. Posmatra. Invalid je. U građanskom ratu je izgubio nogu. Bojao sam ga se. Uvek me je tako mrko gledao.

- Kuda ćete? – pita.*
- Selimo se, druže, – kaže mati. – Dobila sam besplatan stan u bolnici.*
- Znam ja stoko, kuda se seliš, – kaže i pritom preti pesnicom.*

Mati više ne odgovara. Žuri da izmaknemo. Na drugoj strani ulice, pred svojom kućom, stoji sused koji ima zadatak da na nas pazi. Stoji, smeška se, ali ne mrda.

Idemo u pravcu šume. Napred ide mati, držeći mene za ruku. Za nama otac, sa bracom na rukama. Odmakli smo stotinak koraka. Otac se okreće, gleda. Policajac još uvek stoji na kapiji, ne miče se. Verovatno su ga ovi sa kolima potplatili.

Krećemo se bez reči. Otac ne ispušta iz vida jednog čoveka, koji kao živ putokaz ide na nekoliko stotina koraka ispred nas. Uhvate li, streljače. Noge bi htele da požure, ali korak mora da bude lak. Tâ mi smo u šetnji.

U šumi, u gustom šipražju, stoje "naša" i još dvojica slična kola. U polumraku se nazire da su puna stvari i ljudi koji neprekidno šapuću. Čekamo na mrak. U prvi suton polazimo polako, oprezno. Mali brat počinje da plače. Da ga umire, šapuću mu bajke, trpaju u usta jednu za drugom najslađe bombone.

– Tišina! – Pst!

Šumice u daljini izgledaju u mraku kao crna čudovišta. Panjevi pored puta liče na šćućurene divove koji čekaju u zasedi.

S vremena na vreme izronila bi iz jarka tamna silueta. Kola bi se zaustavljala. Na crnom nebu vide se crveni odblesci vatri. Čuje se lavež pasa i nejasan šum ljudskih glasova. U selu je zbor. Seljaci se bune. Opasno je ići napred.

*– Pićja,*¹⁰ – loš put, – obraća se na jidiš jeziku kočijaš prvih kola, Jevrejin-krijumčar, svome kolegi na drugim kolima. Onda silazi. Došaptavaju se, savetuju.*

– Moramo obići, – kaže ruski.

Kola prelaze na polje, pokraj puta. Odskaču po džombama. Tandrču. I sve te senke, sav taj štropot, dobijaju nekakve avetinjske, stravične oblike.

U mlako praskozorje stižemo na granicu. Stražar je verovatno prepoznao kola, jer se naročito okrenuo, kao da nas ne vidi. Vozimo se preko ničije zemlje. Poljski stražar podiže pušku na "gotovs".

Kočijaš-krijumčar skače sa sedišta, prilazi stražaru. Drhtimo u iščekivanju. Razgovor se otegao, nama se čini u beskraj.

– Zadocnili smo, – kaže kočijaš, zbog obilaženja. Ovo je druga straža. Traži još po deset zlatnika od osobe.

Više o svom bekstvu iz Rusije Ženja u svom dnevniku, bar u delu koji je publikovan*¹¹, nije pisao. Ne znam tačno ni kada su Kozinski stigli u Jugoslaviju. Čini mi se da je ono što je zabeležio, vredno da prepisem:

"... U Beogradu je otac vrlo lako dobio službu. Bilo je vreme građevinske konjunktore. U Jugoslaviji je bilo malo stručnjaka za armirani beton. Ceo dan provodi na građevinama a noću, u maloj sobi u potkrovlju, projektuje mostove.

Polazi mu za rukom da izmisli nekakvo poboljšanje kod skela betonske konstrukcije. To mu omogućava da se osamostali. Počinje da prima od beogradskih preduzimača betonske radove u akord. Osniva svoj tehnički biro. Najzad i sam postaje preduzimač. Najpre se poduhvata manjih poslova a vremenom smelo uzima velike objekte, postaje jedan od većih beogradskih preduzimača. S poslovima dolazi novac. Ali još brže odlazi. Ulaže velika sredstva u preduzeće. Želi da ga modernizuje. Preostalo troši na kuću. Ne pravi nikakve uštede." (....)

Jakov Abramović je, kao što rekoh, bio građevinski inženjer i radio je kao preduzimač. Znam da je nešto radio na podizanju spomenika *Neznanom junaku* na Avali, mislim da je učestvovao i pri izgradnji jednog dela puta od Beograda do Avale.

Neposredno pred Drugi svetski rat Ženja se ženi Klarom, vrlo lepom i simpatičnom lekarkom i, naravno, otac me je odveo na njihovu svadbu. U kući na Kotež Neimaru skupili su se prijatelji, mahom Rusi, bilo je veselo i Ženja je, posle ručka, doneo svoju gitaru i zabavljao društvo izigavajući Serjožu.*¹² Za svakog gosta je otpevao po jednu šaljivu strofu. Pamtim da je mene, posle toga, provozao motociklom napravivši jedan krug oko bloka u kome su stanovali.

Uspešan u poslu, Jakov Abramović stekao je priličan imetak ali, pošto je bio pošten i nije hteo da učestvuje u malverzacijama kojih je i tada bilo, imao je ubrzo zatim, i velike poslovne gubitke, tako da je morao da proda kuću na Kotež Neimaru. Kozinskovi su se preselili u skromniji stan u ulici Kneza Miloša broj 38, u kuću u kojoj su stanovali i njihovi prijatelji, bračni par Kompanjec.

Ženja o tome piše: (...) *"Počinje izgradnja drumova. Posao je ogroman i nade su velike. Prilika da se izvuče iz škripca. Pun elana, otpočinje da radi. Savlađuje skoro nesavladive teškoće. Poduhvat takve vrste kod nas nije učinjen. On je pionir.*

*¹⁰ U jidiš dijalektu deformisano ime Peća

*¹¹ Obzirom na ideološku orijentaciju Ota Bihaljija i Sime Karaoglanovića, kao i vreme kada su knjige "Dovidjenja u oktobru" i "Dnevnik Ženje Kozinskog" publikovane, ne treba isključiti mogućnost da je ponešto iz Ženinog teksta i izostavljeno.

*¹² "Serjoža" je, pred II Svetski rat bila omiljena imaginarna ličnost koja pevajući, svojim stihovima zadirkuje poznate ličnosti. Ženja je, za gotovo svakog gosta, smislio neki stih opisujući neku šaljivu osobinu ili događaj vezan za tog gosta.

Organizacija je odlična. Ministarstvo je zadovoljno. Dolaze komisije. Inženjeri dolaze da uče, profesori dovode studente, snima se žurnal. Otac dobija orden. A onda – slom. Preko dva miliona dinara gubitka. Finansijeri zahtevaju da im se vrati novac. Jedan za drugim odlaze placevi. Prodata je i kuća na Dunavu, automobil, deo bogatog inventara kojim je preduzeće raspolagalo. Najzad dolazi red na kuću na Neimaru, naš dom, гнездо u kome smo odrasli. Selimo se u centar, u najmljeni stan.

Otac je slomljen. Kao da je u njemu nešto prepuklo. Naglo je osedeo, ostareo. Ćuti po ceo dan olovno, teško. Eto, došla je starost a on ništa nije uspeo da postigne u životu, ispunjenim borbom i radom. (...) Nije osigurao ni sebe ni svoju ženu. Nije obezbedio mirnu starost. Ima dva ordena i to je sve.

– Ne, nije sve, – govori majci. – Ostalo mi je poštenje. Moje dobro ime."

* * *

Nije prošlo mnogo vremena i Beograd je šestog aprila 1941. godine bombardovan, a odmah zatim su Nemci okupirali našu zemlju. Postalo je jasno da se Jevrejima ne piše dobro. Počelo je sa prinudnim raščišćavanjima ruševina nastalih šestoaprilskim bombardovanjem Beograda, pa streljanjem taoca ("Za svakog ubijenog nemačkog vojnika streljaćemo sto Jevreja i Srba") i koncentracionim logorima. Jakov Abramović je nekako uspeo da nabavi lažne lične karte i objavu, putnu ispravu bez koje se u ono vreme nije moglo putovati. Prema tim lažnim ispravama, njihovu porodicu su činili Jakov Abramović sa suprugom i dvoje odrasle dece: Devikom i Klarom. Svi su, naravno imali drugačija imena i nejevrejski identitet. Klara je po novim ispravama predstavljena ne kao snaha, nego kao ćerka Jakova Abramovića. Krenuli su za Albaniju odakle je jednim ribarskim brodićem trebalo da se prebace u Italiju gde Jevreje nisu dirali*¹³.

Put do Albanije nije bio jednostavan. Putnici su svakog časa bili legitimisani, nekakav vozni red kao da nije postojao, pretila je opasnost da ih neko prepozna ili da primeti da sa njihovim ispravama nešto nije u redu.

Izgleda da su u Prištini (ili Prizrenu) čekali dolazak broda koji treba da pristane u nekoj albanskoj luci. Smestili su se nekako i čekali, čak su se jednom dopisnicom javili Ženji*¹⁴. Po jednoj verziji, koju smo odmah po završetku rata čuli, Klara je, dok su čekali dolazak broda, zapala za oko nemačkom komandantu mesta, upoznali su se i on joj se, ne sluteći ko je ona zapravo, počeo udvarati. Dolazio im je u kuću, donosio joj je cveće, pokazujući da ima ozbiljne ženidbene namere. Ona je bila učtiva ali rezervisana. U nameri da još neko vreme zadrži Klaru i njenu porodicu – ne bi li je za to vreme pridobio – on je čak i kad je brod stigao, našao načina da odloži njihov odlazak izmislivši neke formalne razloge zbog kojih je brod još neko vreme morao ostati u luci.

Porodica Kozinski nije bila jedina jevrejska porodica koja se tu našla čekajući brod. Nažalost, pred sam polazak broda, iz Beograda je stigla informacija da se tamo nalazi nekoliko desetina Jevreja sa lažnim ispravama. Oni su lako pohvatani i vraćeni nazad u Srbiju.

Svi su završili na Sajmištu*¹⁵.

Po drugoj, manje verovatnoj verziji, u Skadru (koga su držali Italijani) nalazio se nekakav podmitljiv oficir koji je, za velike pare, organizovao prebacivanje Jevreja za Italiju. Da li je Italijan zadržao brod da bi, cenjkajući se, prikupio više para, verovatno nikada nećemo saznati. U svakom slučaju, iz Beograda je stigla poternica*¹⁶...

* * *

*¹³ Musolini, fašistički vođa Italije, uprkos Hitlerovim insistiranjima, sačuvao je Jevreje koji su se nalazili u Italiji.

*¹⁴ "Dnevnik Ženje Kozinskog", str. 68.

*¹⁵ Tu priču mi je, pre nekoliko godina, potvrdila gospođa Luci Petrović.

*¹⁶ Od Žarka Polaka koji je, u to vreme, sa majkom preko Skadra trebalo da ide za Italiju, saznao sam nedavno, da su se iz Skadra, koristeći usluge podmitljivog nemačkog oficira, Jevreji prebacivali za Italiju. On se tamo sreo i sa Luci Petrović.

Ženja je dočekaao prve dane aprilskog rata u uniformi kao mlad potporučnik jugoslovenske vojske. O tome detaljno piše u svom dnevniku, opisujući kaos i prve dane okupacije, pad u nemačko zarobljeništvo, selekciju zarobljenika po nacionalnosti i religiji, izdvajanje Rusa, Jevreja, Hrvata i Mađara i situaciju u kojoj se on, kao ruski emigrant, a uz to Jevrejin, nalazio. Veoma je zanimljiv deo u kome opisuje svoja osećanja. Bio je Rus, ali kao Jevrejin on se nije uklapao u grupu Rusa emigranata kojih je u jugoslovenskoj vojsci bilo i sa kojima se u logoru našao. Dobrim delom antisemitski nastrojeni, oni ga nisu prihvatili kao svoga, a on nije mogao da prihvati mogućnost da se, kao oni, solidariše sa nemačkom agresijom na SSSR, čak ni po cenu da se time Rusija oslobodi komunizma. Nije ni krio da je Jevrejin (mada je to mogao da učini) iako nije bio religiozan, pa je zbog toga i dospao u grupu zarobljenika-Jevreja koji su u zasebnoj baraci, već na samom početku zarobljeništva, bili izolovani.

Ubrzo po dolasku u zarobljenički logor, vesti koje Ženja dobija iz Beograda postaju sve ređe, a onda sasvim prestaju. U svom dnevniku Ženja piše:

*"... U vreme moga prelaska u novu sobu dobio sam iz Splita pismo od svastike".*¹⁷ Pisala mu je: "Ovih dana u Split je stigao jedan gospodin, koji mi je doneo poruku od Klare. Ona javlja da će svi otići u neko malo selo, u kome će biti sigurniji pošto ih niko ne poznaje. Ne treba da im pišeš a ni oni tebi neće pisati – tamo nema pošte. Ne brini..."*

"... Sve je to prilično sumnjivo. Samo, onaj ko želi da veruje, on veruje. Doduše, još kad smo stigli u Osnabruk, starosedeoci ovog logora pričali su o grupi Jevreja izbeglica, koje su, u martu 1942 godine odveli iz Prištine na Sajmište kod Beograda. Neka doktorka Farhi i još neki. O mojima ništa nisu znali..."

Možda su Kozinskovi, zajedno sa Klarisom, u jednom trenutku zaista i razmišljali da se sklone u Prištinu ili neko drugo manje mesto (umesto da idu u Italiju), možda su tamo, idući prema Albaniji, neko vreme i bili, a možda je Irena već saznala za njihovu sudbinu i to nije mogla odmah da saopšti Ženji.

* * *

Prelazeći, na početku, iz logora u logor, u dnevniku pominje Koldic, Nirnberški logor, izdvajanje Jevreja i komunista u poseban blok VII/B, i začetak aktivnosti ilegalne grupe levičara u tom logoru. Vremenom, Ženja počinje da se druži sa njima i, postepeno se zbližava prihvatajući ideju da, čak i u zarobljeništvu, treba pružati moguć otpor nacizmu. Daleko od toga da gaji nekakve komunističke ideje, razmišlja o tome kako bi se, u posleratnom društvu, morale izvršiti izvesne radikalne promene u društvu, a sa time početi čak i u logoru:

*(...) "Pitam se šta osećam? Strašne su se stvari događale po glavnjačama"*¹⁸. Sada znam da to nisu samo priče. Pa moji su drugovi kroz njih prolazili. Sve to treba da se izmeni, da nikada više tako nešto ne bude. Da život bude bolji. Ja želim da radim, da se borim, da dam sve od sebe. Da, ali koliko je to: sve? Recimo, sutra će rat biti završen. Biće potrebno da se posednu barake jerezana"*¹⁹. Neprijatelja treba savladati, čuvati. A neprijatelj će se braniti. Hoću li napasti na njega? Hoću li eventualno dati život? Možda će biti potrebno da jurišamo na kule. Hoću li dati život, posle tolikih godina robovanja i mrcvarenja, u momentu završetka rata, kada te guši želja za životom? Hoću li ga dati za nešto do čega mi je stalo? Samo, da li mi je baš toliko stalo da i život dam?*

Ne. Zasada još ne. Sve ću dati sem života. Život je preskup. Da, verujem da ne bih pošao. Jer zašto baš ja, ili baš mi, nas desetorica, dvadesetorica?

Slika 1.

*¹⁷ Irine, Jevsejeve bivše supruge

*¹⁸ Glavnjača – naziv zloglasnog beogradskog zatvora u koji su odvođeni komunisti. Nalazio se na mestu sadašnjeg Tehnološkog fakulteta.

*¹⁹ Skraćeni naziv za desničare u logoru. Po imenu stranke Milana Stojadinovića (Jugoslovenska radikalna zajednica)

O svemu ovom razmišljam. Odlučujem da treba da razgovaram sa drugovima. Da im sve ovo iznesem iskreno. Znam, izgubiću ugled u njihovim očima, ali ću ostati pošten i pred sobom i pred njima. I – to sebi nisam priznavao, a valjda je tako – daću im na znanje da još uvek nisam njihov, da nisam apsolutno pouzdan, da ne treba da mi daju suviše riskantne zadatke." (...)

Soba 7, 37. barake u kojoj se nalazila i funkcionisala logorska tzv. »ilegalna tehnika«. S leva na desno čuče: E. Kozinski, Andor (Duci) Kon, Josip (Dodi) Presburger, Samuel (Sami) Alkalaj, Aleksandar (Aca) Heron. Stoje u prvom redu: Aleksandar (Aca) Levi, Ivan Brukner, Oto-Grga Engel-Andelković, Pavle Jermović, Dejan Lapčević, (inače nije živio u sobi 7) Sima Karaoglanović, Andrija (Bandi) Vajs. Stoje u zadnjem redu: Andrija Mendelson, Ernest Rajh, Ladislav (Laci) Levental, Isak (Bata) Amar

Slika 2.

Poruka ispisana na cigaret-papiru kaligrafskim slovima Zenje Kozinskog koju je partijska organizacija u logoru Osnabriku poslala partijskoj organizaciji u zemlji. Faksimil je u prirodnoj veličini

Slika 3.

Riskantne zadatke je ipak dobijao i – izvršavao. Članovi ilegalne grupe su nabavili radio aparat, a Ženja je bio zadužen da vesti prevodi na ruski jezik, piše ih na cigar papiru i dotura u susedni logor u kome su bili zarobljeni crvenoarmejci²⁰.

Danas se pitam da li je bilo potrebno rizikovati svoje (i tuđe) živote da bi se nabavio radio aparat, da bi se slušale vesti savezničkih radio stanica, i njihov sadržaj doturao crvenoarmejcima – a sve to, bilo je najstrožije zabranjeno.

^{*20} U knjizi Jaše Romana "Jevreji Jugoslavije 1941-1945", Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1980., na str. 97. piše da je "Logorski komitet zadužio je neke članove KPJ posebnim zadacima: Simu Karaoglanovića za rad sa zarobljenim jugoslovenskim vojnicima, a Ženju Kozinskog za uspostavljanje i održavanje veze sa sovjetskim zarobljenicima, koji su se nalazili u susednom logoru. S obzirom da su Nemci zverski postupili sa ruskim zarobljenicima, to je Logorski komitet nastojao da im pomogne u granicama mogućnosti. Ilegalnim putem upućivana je hrana, odeća, lekovi, kao i bilten 'Kružok' na ruskom jeziku, koji je uređivao Kozinski."

Sima Karaoglanović, koji je knjigu "Dnevnik Ženje Kozinskog" obradio za štampu, zabeležio je pri kraju knjige kakve je još Ženja zadatke dobijao i šta se jednom prilikom dogodilo:

(...) *"U glavi sam već nekoliko puta ponovio sve što drugovima, a koji nisu bili u Osnabriku, treba reći. Pričam im o tome kako smo se spremali za put u novi logor. Nemačka komanda nas je blagovremeno obavestila o preseljenju. Odlučeno je da naša grupa pokuša da u novi logor prebaci dva radio-aparata. Jedan smo zapakovali u duplo dno paketske kutije. Taj smo, sa prtljagom, koji je "sporovozno" putovao, prebacili bez teškoće. Drugi je Štajn rasklopio, pa smo delove posakrivali i to vešto. Nije bila naša krivica što su na pretresu jednom drugu našli neke papire koje je nespretno sakrio u hlebu. Bilo je dockan da ma šta preduzmemo. Svaki je hleb presecan i komadan. Sami i Ženja su nastradali. Nisu mogli da se neopaženo oslobode opasnog tereta, nisu mogli da kroz pretres neopaženo prenesu hleb u kome su bile radiocevi. Abver-oficir je likovao. Bio je čak raspoložen kada je došao da nam saopšti da su Sami i Ženja kažnjeni sa po deset dana zatvora" (...)*

Zbog toga je Ženja, nešto kasnije, uhapšen i nekud odveden. Sima Karaoglanović je njegovo odvođenje ovako opisao:

(...) *"Gledam Ženju. Znam, poslednji je momenat da progovorim. Znam tačno šta bi trebalo reći, ali ne govorim jer nas okružuje grupa radoznalaca. Moja neodlučnost traje samo trenutak. Između Ženje i nas već se isprečila žica. Ženjini su koraci nekako predugi, odlučni, te mu čizme do više članaka upadaju u pesak. Kad je stigao do barake, koja će mu zakloniti logor, prvi put se okrenuo, neodlučno je zastao i mahnulo rukom. Podoficir-sprovodnik ga je grubo gurnuo.*

Gomila se brzo rasturila. Vraćajući se, pošao sam sa Grgom, sa Ženjine police pokupio sam ostavljene beleške. Poneo sam ih da ih sa našim dokumentima sklonim na sigurno mesto".

Sima nije samo "sklonio" ostavljene belešku. Oto Bihalji-Merin je, u predgovoru knjige "Dnevnika" napisao:

(...) *"Listiće naših dnevnika razvejale su, najvećim delom, bure onih presudnih dana, oni mnogobrojni potresi i marševi po snežnim močvarama. Ono malo što je iz zarobljeništva ovamo prispelo nosio je moj prijatelj Sima u svojoj torbi za hleb, dok su drugi, iznemogli, bacali šinjele i pokrivače, da bi prikupljajući poslednje snage, izdržali napore marša ispred fašističkih bajoneta. Samo zabeleške Ženje Kozinskog, koga je Gestapo umorio zato što je smrt pretpostavio izdaju, ostale su, pukim slučajem, skoro potpuno sačuvane." (...)*

* * *

Ubrzo po završetku rata počeli su da pristižu ratni zarobljenici i zatočenici iz raznih nacističkih koncentracionih logora. Sudbine tih ljudi bile su različite. Proces vraćanja trajao je, čini mi se, više meseci. Saobraćaj je, zbog ratom uništenih pruga bio jako otežan, bilo je mnogo onih koji su, posle izgladnjivanja u nacističkim koncentracionim logorima preneti u bolnice gde su ležali sve dok se nisu oporavili toliko da budu kadri za put, a bilo je dosta zarobljenika koji su se kolebali da li da se vrate u zemlju koju sada drže komunisti. Čak i kada su stigli na beogradsku železničku stanicu neke su, odmah po izlasku iz voza, hapsili i odvodili u zatvor zbog navodne "sarađnje sa okupatorom".

Vrativši se iz zarobljeništva, poznati beogradski advokat Miloš Carević je, u prvoj posleratnoj jugoslovenskoj vladi, postao ministar građevina^{*21}. Od njega smo saznali da Ženje više nema. Prema informacijama dobijenim od njega, Ženja je sarađivao sa ilegalnom grupom zarobljenika levičara i Gestapo ga je otkrio. Posle kratkog vremena provedenog u zatvoru, Ženji su isečene vene. Carević nije bio siguran – da li je u pitanju bilo samoubistvo ili ubistvo. Da li je Ženja, u strahu da pod torturom ne izda svoje drugove, sam sebi isekao vene ili su mu islednici vene isekli obećevši da će mu krvarenje zaustaviti ako prizna ono što je njih interesovalo? U svakom slučaju, bio je siguran da Ženja nikoga nije izdao. Gestapo od njega ništa nije saznao i daljih hapšenja nije bilo.

^{*21} U knjizi "Do vidjenja u oktobru" pominjan je kao Kraljević.

Mnogo kasnije je o tome, u feljtonu "Brodolom 15.000 interniraca", nešto pisao pukovnik Mihailo Rašić*²². Pominje da je, kao ratni zarobljenik, sa Ženjom nekoliko puta odlazio u osnabričku bolnicu.

*"... U toj bolnici je vezu između našeg logorskog komiteta i komiteta crvenoarmejaca u obližnjem logoru održavao **Aleksandar-Saša Jakovljević** sovjetski sanitetski pomoćnik ('feljčer' na ruskom) koji je u bolnicu dovodio zarobljene crvenoarmejce. Sa njima je postojala veza i preko dveju Ukrajinki, čistačica u bolnici.*

*Sve do početka septembra 1944. kad mi je iznenada prekinuto lečenje, prenosio sam minijaturne dopise tako da ih nisu pronašli ni pri pretresima u Abveru. Te dopise je po nalogu partijskog komiteta pisao Ženja, a meni ih je predavao pešadijski kapetan II klase **Dragić Gajović**. Neki od tih dopisa pronađeni su kod pomenutih Ukrajinki u bolnici..."*

Nemci su saznali i za vesti pisane na cigaret-papiru doturane crvenoarmejcima i po rukopisu su lako utvrdili ko ih je pisao. Naravno Gestapo je uložio mnogo napora da sazna nešto više i o ilegalnoj grupi u logoru. U podnaslovu ovog feljtona, Rašić piše:

"Izvedeni iz zarobljeničkog logora u tamnicu Gestapoa, sedmorica jugoslovenskih oficira i inž. Kozinski bili su izloženi stravičnom postupku nacističke tajne policije..."

"... Svojim ćutanjem nas je spasao..."

"... Nestrpljivo smo očekivali Ženju. Činilo nam se da se vreme pretvara u večnost. Već nedelju dana je proteklo kako su završena naša saslušanja. Od njegovog iskaza zavisila je ne samo sudbina moja i nekih u zatvoru već i mnogih drugova u osnabričkom i barkenbriškom logoru.

Svi u logoru su znali Ženju. Bio je srednjeg rasta i nežnije građe ali energičan. Iz celog njegovog bića zračila je vedrina i optimizam. Ukrajinac po majci, odlično je poznavao folklor, igre i pesme Ukrajune. Bio je višestruko talentovan: glumac, imitator, crtač, karikaturist, kaligraf, minijaturist. Učitelj ruskog jezika mnogih zarobljenika. Na svim umetničkim priredbama oduševljeno smo ga pozdravljali.

Konačno, 9. novembra uveče Ženja je stigao. Kroz prozorče na vratima ćelije, naizmenično i sa uzbuđenjem, posmatrali smo ga. Stajao je tamo gde smo i mi bili 23. oktobra. Ozbiljan i miran. Svi smo ponešto opazili na njemu: ozlede na glavi, otkoke i ogrebotine na licu. Kako smo docnije saznali, Ženja je iskočio iz voza, krio se po šumama i poljima, ali ga je Gestapo gonio kao najopasniju zver. Posle tri dana bio je uhvaćen.

SS-ovac ga je pažljivo pretresao. Ženja je nemo posmatrao novu sredinu. Upitan o nečemu na ruskom, Ženja se prenu kao iz sna. Njegovo mlado, gotovo devojački lepo lice, odjednom se razvedri i on skoro radosno upita: 'Zar vi govorite ruski?' Vlasovljevac samo nabusiti odgovori 'Da' i produži svoj posao. Ženja opet oseti svu gorčinu stvarnosti i zamisli se. Oduzeli su mu sve stvari iz džepova, sav prtljag, pa ga zatvoriše u treću ćeliju do naše. Te noći određen je za dežurnog u zatvoru najpouzdaniji islednikov pomoćnik – jedan Nemač sa Volge. Bilo je isključeno doći u ma kakav dodir sa Ženjom.

Sutradan, pri odlasku na umivanje, dobacio mi je jedan SS-ovac ironično i kao slučajno: "Jevrejin je došao, sad ćemo znati sve!"

Od 9 do 12 časova ispitivan je Ženja. A on je za ta tri sata ispitivanja rekao samo: "Ja sam jugoslovenski oficir i ratni zarobljenik i ne mogu davati nikakve iskaze". Ne dobivši željene odgovore, nacisti su ga tri sata sistematski mučili svojim poznatim tiranskim metodima: stezali su Ženji lobanju čeličnom oprugom, vezivali mu ruke za stopala, vešali ga u klupče, batinali do besvesti... Islednik je hteo Ženjino priznanje o pripremi pobune u logoru i saradnji sa crvenoarmejcima, a posebno je tražio imena članova partijskog komiteta i saradnika u tome poslu. Islednik ništa nije saznao.

Ženji je bilo potpuno jasno: priznati znači izdati. Ni trenutka nije bio u dilemi, u islednikovu sobu stupio je rešen da junački istraje do kraja. Drugarska odanost bila je za njega nešto najplemenitije i najviše.

Videli smo ga još jednom u podne kad je kao stvar bio izbačen iz islednikove sobe. U strašnim bolovima, drhtući celim telom, teturao se Ženja. Pogubljen, jedva se kretao hodnikom dok su ga dva SS-ovca pratila udarcima pendreka po izmučemonu telu. Pred svojom ćelijom je pao, nogama su ga ugurali u nju. I u tim najtežim časovima nije pustio ni glasa."

*²² Politika, 28. februar 1977.

Rašić Ženjinu smrt opisuje ovako:

" U noći 10/11. novembra 1944. godine, čim se malo osvestio, Ženja donosi konačnu odluku – smrt. Skrivenim nožićem za brijanje, još u groznici od bolova i mučenja, preseca vene na šest mesta – na obema nogama i na levoj ruci, na dva mesta. Zatim jednim ekserom zadaje sebi tri udarca u grudi...

Tako je izdahnuo hrabri Ženja. Nije nas ni video, a bili smo tako blizu..."

"... Njegovom smrću Gestapo je morao da okonča istragu nad jedinom grupom jugoslovenskih oficira lišenih zarobljeničkog statusa..."

Na kraju knjige "Dnevnik Ženje Kozinskog"²³, Sima Karaoglanović opisuje kako je saznao šta se sa Ženjom dogodilo:

"... Došao je jedan vojnik iz osnabričkog logora. Požurio sam u vojničku baraku. Otvorio sam vrata i stao. Okrenut leđima, kod stola je sedeo čovek ogrnut šinjelom. Poznao sam ta široka, snažna leđa. Crnomarković je osetio vetar koi je sa mnom ušao u sobu. Polako se podigao. Okretao se tromo, na način na koji se nikad nije okretao. Dok su nas okupljeni prijatelji gledali, ja sam odmah spazio da je omršao, da je nekako ostareo. Zagrlili smo se. Nisam mu video oči. Imao sam utisak da on i nije želeo da mu ih ja vidim. Njegova oštra brada grebala me je po licu, dok mi je tihi šapat parao uši:

– Ubili su Ženju. Dugo su ga mučili. U Gestapou, u Osnabriku.

'Ubili su Ženju'. Nisam ništa odgovorio. Samo sam besmisleno udarao po širokim Crnomarkovićevim leđima. Grlo mi se osušilo.

– Presekli su mu vene, – čuo sam dalje šapat.

– Tražili su da kaže samo jednu reč, jednu jedinu reč...

Kada sam prijatelja pustio iz zagrljaja, lice mi je bilo bez grimase a reči čvrste i opore.

– Pa u borbi mora neko i da padne. Moraćemo kasnije malo da porazgovaramo.

Crnomarković me je prekorno gledao. Mora biti da je pomislio da me se Ženjina smrt nije kosnula. A ja sam morao da govorim čvrsto i oporo, jer je to bio moj dug prema Ženji.

Fotografija Eugena Ženje Kozinskog i njegov grob sa nadgrobniim spomenikom u Osnabriku podignutom posle oslobođenja

'Ubili su Ženju'. Dakle, ništa nije rekao. Ni jednu jedinu reč. Krvlju je napisao poslednju glavu svoga dnevnika, svoj obračun sa samim sobom. Devet dana i devet noći saslušanja. A svi mi, koji smo znali da sa puta na koji je odveden nema povratka, dozvoljavali smo sebi da u časovima slabosti posumnjamo: 'neće izdržati, nije prošao pravu školu ilegalnog rada'."

Slika 4.²⁴

²³ Nedavno sam telefonom razgovarao sa kćerkom Sime Karaoglanovića. Ona mi je rekla da je, po Siminoj smrti, njegova supruga Ženjin dnevnik predala biblioteci grada. Bilo bi zanimljivo doći do tog rukopisa i uporediti ga sa knjigom koja je štampana u vreme žestokog komunizma kod nas, dakle u vreme kada su, možda, izvesne Ženjine misli morale biti izostavljene.

²⁴ Slike 2, 3 i 4 preuzete su iz članka „Oficiri Jevreji u zarobljeničkim logorima u Nemačkoj“ Dr Josipa Presburgera koji je objavljen u Zborniku 3 Jevrejskog istorijskog muzeja 1975. godine, str. 277 i 278.

Verovatno nikada nećemo saznati šta se sa Ženjom u zatvoru desilo. Možda su Nemci izmislili i lansirali priču o Ženjinom samoubistvu da bi sakrili činjenicu da su ubili ratnog zarobljenika, a možda se Ženja zaista... Da li je ubijen jer nije hteo da prizna ili je izvršio samoubistvo da ne bi odao svoje drugove? Čini mi se da to nije ni važno jer u oba slučaja Ženja je umro kao heroj.

Odmah po završetku rata saznali smo da je Irina, sa ćerkom Nađom, na vreme otišla u Split koga su okupirali Italijani. Posle su se njih dve prebacile u Italiju, bile su neko vreme u Bariju gde je Irina (koja se, u međuvremenu, udala) 1945. godine dobila ćerku Yvone. Iste te 1945. se i Nadja u Bariju udala za izvesnog Taussiga, po svoj prilici američkog Jevrejina. Irina nam se javila i moja majka se, neko vreme, dopisivala sa njom. Kasnije smo odnekud saznali da je Nadja otišla u Ameriku, a zatim da je u Izraelu. Vezu sa Irinom i Nađom smo izgubili da bih ja, 1991. godine, pri poseti Izraelu, pitao ljude iz Udruženja useljenika iz bivše Jugoslavije znaju li nešto o njima. Sledećeg dana su mi javili da se Nadja sada preziva Tausig i dali mi je njen telefonski broj. Nadja je provodila deo godine u Kaliforniji, (mislim da se tamo bavila trgovinom umetninama) a deo godine provodila je u Izraelu gde se odmarala. Jedno vreme smo se i dopisivali, onda se kod nas razbuktao onaj nesretni Miloševićev rat, naša prepiska se prekinula i, o njoj, nažalost nisam imao vesti.

U svom pismu od 27.07.1992. Nadja Kozinski – Taussig nam je pisala:

"... Posle bežanja iz Beograda augusta 1941, sa majkom, ja sam se uživila i prošla kroz tri razne kulture – jezično, fizički i duševno: Italija, Amerika i sada Izrael. (...) Ja znam za Ženjinu tragediju. Oto Bihalji mi je obe knjige poslao u New York (gde sam živela do 1971 kada sam prešla u Izrael, gde nemam nikoga od familije). (...) Moja majka je umrla 1987 u Kaliforniji (...) Iz drugog braka moje majke imam polusestru Yvone, ona je sada Amerikanka i živi u Kaliforniji koja se rodila aprila 1945 u Bari-u, te bi mi po godinama mogla biti kćerka – a ja sam se iste godine bila udala u Bari-u..."

Ne bi me iznenadilo kada bi neko, čitajući ove redove, sastavljene uglavnom od citata, bio razočaran očekujući roman ili bar biografiju. Ja to nisam ni nameravao da pišem. Ovo je samo spomenik jednom divnom mladom čoveku i njegovoj dobroj porodici, ljudima stradalim zbog ljudske gluposti i surovosti, spomenik napravljen od onoga što je od njih preostalo: od delova Ženjinog dnevnika, od knjige Ota Bihaljija, jednog članka iz novina, sećanja Nadje Kozinski-Tausig i mog sećanja.

Neka ovi redovi, kad ih budete **pročitati**, ostanu i u Vašem sećanju, sećanju na porodicu Kozinski ali i na mnoge druge koji su stradali zbog zla koje ljudi, kroz čitavu istoriju, bez razloga nanose jedni drugima.

Aleksandar Ajzinberg

22. avgust 2010.